

Իննա Մկրտչյան
 Մանկավարժության և հոգեբանության ամբիոնի դասախոս, ԱրՊՀ
E:mail: inna.mkrtchyan.1980@mail.ru

ԴԵՊՐԻՎԱՑԻԱՅԻ ԵՐԵՎՈՒՅԹԸ ԱՆԲԱՐԵՆՊԱՍՏ ԸՆՏԱՆԻՔՈՒՄ

Ծնողների և երեխայի միջև անբավարար հարաբերությունները կարող են ներքին հոգեբանական խոչընդոտների արդյունք հանդիսանալ: Որպես կանոն հոգեբանական խոչընդոտները լինում են ավելի խորը, բարդ և դժվար հաղթահարելի, քան արտաքին հասարակական հանգամանքները: Սակայն շատ հաճախ պայմանների այս երկու տեսակները՝ արտաքինը և ներքինը, ամենատարբեր կերպով միավորվում և փոխկապակցվում են, այնպես որ պրակտիկայում դրանք հազվադեպ կարելի է վստահորեն տարբերակել:

Բանալի բանը՝ դեպրիվացիա, անբարենպաստ ընտանիք, հուզական վիճակ, հոգեբանական մթնոլորտ, անտեսում, կապվածություն, ջերմ հարաբերություններ

И.Мкртчян

ФЕНОМЕН ДЕПРИВАЦИИ В НЕБЛАГОПОЛУЧНОЙ СЕМЬЕ

Неудовлетворительные отношения между родителями и детьми могут вызвать внутренний психологический барьер. Как правило, умственные препятствия глубже, сложнее и труднее преодолеть, чем социальные обстоятельства. Тем не менее, более часто эти два типа условий, внутренний и внешний, разными способами объединяются и взаимосвязываются, поскольку на практике их редко можно уверенно дифференцировать.

Ключевые слова. депривация, неблагополучная семья, эмоциональное состояние, психологическая атмосфера, пренебрежение, привязанность, теплые отношения

I.Mkrtchyan

THE PHENOMENON OF DEPRIVATION IN AN DYSFUNCTIONAL FAMILY

Unsatisfactory relations between parents and children may cause inner mental barrier. As rule mental obstacles are deeper, complicated and difficult to overcome than outer social circumstances. Yet more often these two types of conditions inner and outer, in most different manner are united and mutually arranged as it is in practice occasionally can be differentiated.

Keywords. deprivation, dysfunctional family, emotional state, psychological atmosphere, neglection, affection, warm relations

Այն փաստի արձանագրումը, որ դաստիարակությունը մանկական հաստատություններում և ծնողներից բաժանումը երեխայի զարգացման մեջ հաճախ լուրջ խաթարումների է բերում, հանգեցրեց մի շարք եզրահանգումների:

Մանկական հաստատություններում դաստիարակությունը միանգամից վերածվեց դեպրիվացիոն իրավիճակի մոդելի, մինչդեռ ընտանեկան դաստիարակությունը հայտարարվեց որպես դեպրիվացիայից միակ հուսալի պաշտպանություն: Սա բարձրաձայնում էր. «<Լավ է վատ ընտանիքը, քան լավագույն մանկատունը>> կարգախոսը:

Մանկատներում և անբարենպաստ ընտանիքներում դաստիարակվող երեխաների մասին որոշ փաստեր խոսում են այսպիսի եզրակացության օգտին:

Շատ երեխաներ ապրում են այնպիսի ընտանիքներում, որտեղ սպառնալիքի տակ է ոչ միայն նրանց դաստիարակությունը, այլև՝ ուղղակիորեն կյանքը: Պրակտիկան, որ լայն տարածում էր գտել հոգեկան դեպրիվացիայի մասին հետազոտությունների ազդեցության տակ, հաճախ բերում էր նրան, որ երեխաներին թողնում էին այդպիսի անբարենպաստ ընտանիքներում, ընդ որում բոլոր սոցիալական ձգտումներն ուղղված էին ցանկացած պայմաններում ընտանիքի ամբողջականության պահպանմանը: Քանի որ ընտանիքին հետևելը հազվադեպ էր բավարար հետևողական լինում, երեխաները երկար տարիներ մնում էին բոլորովին անբարենպաստ միջավայրում: Այսպիսով հարց է

ծագում. զգում է արդյոք երեխան և ինչպիսի՞ պայմաններում է զգում իր հիմնական հոգեկան պահանջմունքների անբավարարվածությունը ընտանիքում:

Այս հարցը պրակտիկորեն բարձրացրել է Բոուլբին՝ մայրական դեպրիվացիայի առաջնային կոնցեպցիայի շուրջ մտածելիս, ընդ որում ըստ նրա՝ ընտանիքի միջավայրում կարող են ծագել պայմաններ, որոնք մանկատների պայմաններից էականորեն չեն տարբերվում, և որ երեխան կարող է տառապել մորից անջատումից՝ սեպարացիայից, չնայած նրանից ֆիզիկապես առանձնացած չէ: Բոուլբին ենթադրում է նաև, որ մանկատներում երեխային սպառնում է ավելի շատ դեպրիվացիա և ավելի քիչ հուզական կոնֆլիկտներ, մինչդեռ ընտանիքում՝ հակառակն է: Նա առաջարկում է առանձնացնել զուտ դեպրիվացիան, պայմանավորված մոր և երեխայի միջև շփման անբավարարությամբ, խաթարումներ կապված այդ կապի խեղաթյուրումների հետ, ինչպես նաև խաթարումներ կապված այդ կապի խզման հետ:¹

Թվում է, այս տեսակետը կիսում է նաև Ծպիցը, ով վաղ մանկության պսիխոպաթոլոգիայի մեջ տարբերում է խանգարումներ անբավարարության (դեպրիվացիոն) պատճառներով, որոնք առաջանում են մոր իրական բացակայությունից, և հոգեւտոքսիկ խանգարումներ, որոնք պայմանավորված են մոր վերաբերմունքով, որը չի կրում համապատասխան բնույթ:²

Մեր սեփական փորձի վրա կարող ենք միայն ավելացնել, որ առանձին դեպքերում ընտանիքներում կարելի է հանդիպել և ազդակներով ոչ բավարար ապահովում, և կապերի խաթարումներ, ինչպես նաև հաճախակի սեպարացիաներ, ընդ որում դժվար է հասկանալ, թե ինչն է ազդել սկզբում, ինչը՝ ավելի ուշ, որն է որոշիչ եղել, իսկ որը դրա հետևանք: Ընտանիքում երեխայի էմոցիոնալ վիճակը, որպես կանոն լինում է զգալիորեն ավելի բարդ, քան մանկական հաստատությունում. երեխայի հանդեպ ծնողների գրաված դիրքը նաև անբարենպաստ պայմաններում լինում է առավել ինտենսիվ, ավելի խորը պատճառավորված և ավելի անհատականացված: Սակայն, չնայած այս ամենին, մենք կարծում ենք, որ նպատակահարմար կլինի փորձել ցույց տալ ընտանեկան այն իրադրությունները, որոնց պայմաններում կարող է ծագել դեպրիվացիա: Այդ պայմանները կարելի է բաժանել երկու խմբի:

Առաջին հերթին դրանք այնպիսի պայմաններ են, երբ արտաքին պատճառներով ընտանիքում տիրում է սոցիալ-հուզական ազդակների բացարձակ անբավարարություն, որոնք անհրաժեշտ են երեխայի առողջ զարգացման համար: Սա տեղի է ունենում, օրինակ, այնպիսի ընտանիքներում, որտեղ ծնողները օրվա մեծ մասն անցկացնում են տնից դուրս, որտեղ ընտանիքի տնտեսական կամ մշակութային վիճակը այնքան ցածր է, որ երեխայի մոտ բացակայում է զարգացման խթանը:

Երկրորդ դեպքում լինում են իրավիճակներ, երբ վերոնշյալ ազդակները ընտանիքում առկա են, բայց երեխայի համար դրանք անհասանելի են, քանի որ նրան դաստիարակող անձանց հետ հարաբերություններում ձևավորվել է որոշակի ներքին, հոգեկան խոչընդոտ: Վերջինս խոչընդոտում է պահանջմունքների բավարարմանը, չնայած բավարարման աղբյուրը գրեթե ձեռքի տակ է գտնվում: Սա հանդիպում է լիարժեք ընտանիքներում, հաճախ լիովին բարենպաստ հասարակական և մշակութային դիրք ունեցող, որտեղ մայրը, սակայն, ինչպես նաև հայրը և մյուս դաստիարակող անձինք հուզականորեն լրիվ անտարբեր են, նրանք կապված չեն երեխայի հետ, նրան բավարար ուշադրություն չեն հատկացնում: Ինչպես դա արդեն առաջ է քաշվել, երկու նշված իրավիճակները հաճախ խաչվում են. օրինակ մայրը այնքան է զբաղված, որ չի հասցնում իր հարաբերությունները հաստատել երեխայի հետ; իր ամբողջ հետաքրքրությունը տալով մասնագիտությանը՝ նա չի օգտագործում նույնիսկ այն սահմանափակ ժամանակը, որը նրա մոտ փաստացիորեն մնում է երեխայի համար; դա կարող է լինել նաև միայնակ մոր երեխա, ում հայրը բացակայում է և ով հաճախ տառապում է մոր մերժողական վերաբերմունքից, որը նրա վրա է տեղափոխում բարդ սոցիալական իրադրության հետևանքով առաջացած հիասթափության զգացումը: Այս երկու խմբերի տարբերակումը պրակտիկ նշանակություն ունի: Հարցը նրանում է, որ առաջին դեպքում արդյունքները ավելի մակերեսային են լինում, իսկ շտկումը առավել հեշտ, քան այն իրադրություններում, որտեղ դեպրիվացիան առաջանում է լուրջ հոգեբանական խոչընդոտից:³

Հոգեբանորեն որոշիչ է ոչ թե ընտանիքի իրավաբանական միասնությունը կամ անջատումը, այլ ավելի շուտ ներքին միասնության բացակայությունը:

Ընտանիքը ժամանակակից հասարակության մեջ կենտրոնական տեղ է զբաղեցնում երեխայի հոգեկան զարգացման հարցում: Նրա յուրաքանչյուր անդամ իրականացնում է ինքնաբերական ձևով

¹ Боулби, Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей - 2 -е изд. - М.: Академический Проект, 2005 г.стр.59-62

² Шпиц, Р.А. Психоанализ раннего детского возраста - М.: ПЕР СЭ; СПб.: Университетская книга, 2001г. стр. 110-112

³ Л. Ф. Обухова, О. А. Шограева "Семья и ребенок: психологический аспект детского развития" Москва 1994г.стр.44-47

Ծագած դերը և բավարարում է երեխայի պահանջմունքները՝ ֆիզիկական, հուզական, ինտելեկտուալ և բարոյական: Սկզբնական շրջանում այդ դերը կատարում է մայրը, ով ոչ միայն հոգ է տանում երեխայի առաջնային պահանջմունքների բավարարման համար, այլև նրան տալիս է առաջին ինտենսիվ հուզական ազդակները՝ նրան գրկելով, սիրելով, ժպտալով և հետը խոսելով: Հոր դերը, որը իրենից ներկայացնում է վարքի որոշակի օրինակ, նաև վստահության և հեղինակության աղբյուր, գիտակցվում է ավելի ուշ տարիքում, սակայն կարևոր է արդեն վաղ տարիքից սկսած: Չի կարելի շրջանցել նաև քույրերի և եղբայրների նշանակությունը: Ընտանիքի ընդհանուր մթնոլորտը, որն ինտենսիվորեն ձևավորում է երեխայի զարգացող անձնավորությունը, ակնհայտ կախվածության մեջ է գտնվում ընտանիքի բոլոր անդամների համատեղ կյանքի անընդհատ սերտ շփումից:

Երեխայի զարգացման համար, հատկապես վաղ տարիքում, վտանգ է առաջանում այն ժամանակ, երբ չկա մայրը՝ «մայրական դեպրիվացիա»:¹ Մորից է կախված նրա հոգեկան պահանջների մեծ մասի բավարարումը, նա իրենից ներկայացնում է մարդկանց հետ երեխայի հարաբերությունների հիմք, աշխարհի հանդեպ վստահության գրավական:¹

Զգալիորեն ավելի հաճախ, չնայած որ ոչ այնքան ողբերգական պայման է հանդիսանում հոր բացակայությունը՝ «հայրական դեպրիվացիան»:² Սա վերաբերում է շատ երեխաների, ովքեր ապրում են իրենց չամուսնացած կամ այլ պատճառներով միայնակ մնացած մայրերի հետ: Եթե չկա հոր ոչ աջակցող, ոչ էլ հավասարակշռող ազդեցությունը, ապա բնականաբար մոր անձի նշանակությունը շատ ավելի է բարձրանում, քան նորմալ պայմաններում է: Ինչպես ցույց են տալիս սովորական փորձը և սոցիոլոգիական ուսումնասիրությունները, ընտանիքում հոր ֆունկցիաները արագ և լուրջ փոփոխություններ են կրում: Ժամանակակից հասարակության մեջ, իհարակե ոչ հավասարապես բոլոր շերտերում, սակայն այնուամենայնիվ նկատելի է՝ հայրերը ավելի շատ, քան առաջ մասնակցում են կրծքի երեխային խնամելուն, նրա դաստիարակությանը, ընդ որում կնոջ և տղամարդու միջև ընտանիքում համագործակցություն է սկսվում, ինչպիսին նախորդ սերնդում չի եղել: Այս սոցիալական զարգացման ֆոնի վրա հոր բացակայությունը արտահայտվում է ավելի ծանր, քան առաջ էր: Լոստըրը այստեղ ոչ միայն ֆիզիկական աշխատանքի և ժամանակի մասին է, այլ առաջին հերթին հոգեկան ծանրաբեռնվածության մասին, երբ միայնակ մայրը իր աշխատանքային դիրքը համեմատում է ուրիշ կանանց հետ:²

Ծատ ավելի կարևոր կարող է լինել սոցիալական ներգրավման մեջ վստահության և կայունության բացակայությունը, քանի որ հոր մասնագիտությունը սովորաբար իրենից ներկայացնում է ընտանիքի տնտեսական ապահովության իրական և սիմվոլիկ հիմք, իսկ նրա կայունությունը՝ վստահության հենարան: Այն ժամանակ, երբ մայրը երեխային հնարավորություն է ընձեռում զգալ մարդկային սիրտ ողջ խորությունը, հայրը երեխայի համար ուղի է հարթում դեպի մարդկային հասարակությունը:

Ընտանիքի նորմալ կառուցվածքի մեջ են մտնում նաև քույրերը և եղբայրները: Նրանց ներգործությունը երեխայի զարգացման վրա չնայած նույնքան մեծ չէ, որքան ծնողներինը, սակայն նկատելի է որոշ դժվարությունների ժամանակ այնպիսի երեխաների մոտ, ովքեր գրկված են եղել քույրերի և եղբայրների հետ շփումից: Նրանք սկզբում ներգործում են զգայական ոլորտի, իսկ ավելի ուշ հուզական և սոցիալական ոլորտների վրա: Համատեղ խաղի հնարավորությունները, ընդհանուր խաղալիքները, քաղցրեղենը, ծնողների ուշադրությունը, ամենօրյա վեճերի լուծումները, մրցակցությունը և խանդը պայմանավորում են երեխայի առողջ զարգացումը և հեշտացնում հասարակության մեջ նրա ինտեգրացիան:

Երեխայի հետ անբավարար հուզական մտերմության հոգեբանական պատճառները կարող են լինել տարբեր ձևերի, աստիճանի և որակի: Երբեմն խոսքը իրադրության չիմացության կամ ոչ ճիշտ մեկնաբանության մասին է, երբեմն՝ մի փոքր բարձր աշխատանքային փառասիրության մասին, որը հեռացնում է երեխայից, երբեմն հետաքրքրությունների որոշակիորեն յուրօրինակ մակարդակի մասին: Հարցը կարող է վերաբերվել և ավելի լուրջ խնդիրների՝ մոր հոգեկան հիվանդություն, նրա ինտելեկտուալ կարողությունների ցածր մակարդակ, պսիխոպատիկ բնույթի խանգարումներ և այլն: Երեխայի հետ սերտ հուզական կապ հաստատելու անկարողությունը հաճախ իր հիմքում ունենում է մոր զգացմունքների և բնավորության սխալությունը: Այդպես է լինում այն ծնողների մոտ, ովքեր իրենք մանկության հասակում ենթարկվել են դեպրիվացիայի, կամ չեն կարողացել հաղթահարել իրենց մանկական խնդիրները կամ սեռահասունացման կոնֆլիկտները: Այսպիսի անձինք լինում են ինֆանտիլ, կենտրոնացած միայն սեփական խնդիրների վրա, նրանց բնորոշ է անարդարության և սիրտ պակասի զգացմունքները: Երբեմն նրանց մոտ ակնհայտ է և չափազանց կախվածությունը մոր կամ հոր անձից, ընդ որում ժամանակից շուտ ամուսնանալով նրանք փորձում են ազատվել նրանցից: Նման մայրերի մոտ հետագայում չի բավարարում ջերմությունը երեխայի հետ շփման ժամանակ, իսկ հաճախ նաև նրանք չեն հասկանում երեխայի պարզագույն պահանջմունքները: Բնավորության նման

¹ Дж. Боулби “Привязанность” Москва 2003 г., стр. 26-28

² Старостина Л.Д. Роль отца в психическом развитии ребенка // Вестник ЯГУ. 2008г. Том 5. №3. стр. 74-80.

առանձնահատկությունները խանգարում են նաև ծնողների փոխհարաբերություններին, այնպես որ ընտանիքը չի լինում հուզականորեն հագեցած, միավորված, բացակայում է տան ջերմությունը և ընտանեկան կյանքի մտերմիկությունը:¹

Վերը նշվածից կարելի է ենթադրել, որ եթե ծնողները երեխային մոտենում են ոչ միայն անտարբերությամբ, անբավարար ուշադրությամբ և հուզական սառնությամբ, այլև նրանց ակնհայտորեն հուզականորեն մերժում են, հրաժարվում են նրանցից, երբեմն նույնիսկ ծայրահեղ դաժանություն են դրսևորում, ապա այսպիսի պայմաններում երեխան հայտնվում է հուզական և սոցիալական մեկուսացման մեջ: Չնայած նմանատիպ դեպքերի քանակը մեծ չէ, բայց պետք է օբյեկտիվորեն ընդունել նրանց հնարավորությունը: Չարմանալի է, որ երեխան երբեմն երկար տարիներ ապրելով նման միջավայրում, մնում է առանց պաշտոնական հաստատությունների միջամտության: Դեպքիվացիոն համաախտանիշն այստեղ ուղեկցվում է հաճախ անբացատրելի վարքային ռեակտիվ դրսևորումներով:

Գրականություն

1. Дж. Боулби “Привязанность ” Москва 2003 г.
2. Боулби, Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей - 2 -е изд. - М.: Академический Проект, 2005 г.
3. Л. Ф. Обухова, О. А. Шограева "Семья и ребенок: психологический аспект детского развития" Москва 1994г.
4. Куровский В.Н., Пяткина Г.Н. Материнская депривация и ее структурные компоненты // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2010 г. - № 10
5. Старостина Л.Д. Роль отца в психическом развитии ребенка // Вестник ЯГУ. 2008 г. Том 5. №3.
6. Шпиц, Р.А. Психоанализ раннего детского возраста - М.: ПЕР СЭ; СПб.: Университетская книга, 2001г.
7. internet /<http://psystudy.ru>

¹ Куровский В.Н., Пяткина Г.Н. Материнская депривация и ее структурные компоненты // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2010. - № 10.- стр. 141-144